

Vita a jobbágházartások vizsgálatának módszertani kérdéseiről

1961. március 20-án az MTA Történettudományi Intézetében megvitatásra került az Intézet kötelékében működő Agrártörténeti Munkacsoport egyik tagjának, Veress Évának módszertani dolgozata. *Makkai László*, a munkacsoport vezetője a megbeszélés bevezetésekként elmondotta, hogy a munkaközösség eredeti terve Felsőmagyarország agrártársadalmának vizsgálata volt, a mezőgazdasági árutermelés méreteinek és az árutermelés társadalmi rétegződésre való hatásának megállapítása céljával. A kutatást később különböző okokból Zemplén megye két tipikus vidékére, a Hegyaljára és a homonnai uradalomra kellett korlátozni.

A munkacsoport tervében két tanulmánykötet készítése szerepel, az első Tokaj-hegyalja viszonyait a XVI. század második felében vizsgálja a paraszti migráció, a falusi rétegződés és a majorsági gazdálkodás szempontjából (a mezővárosok kérdését Orosz István másutt megjelent dolgozata kielégítően tisztázta). A második kötet a homonnai uradalom XVI–XVII. századi paraszti termelését, úri gazdálkodását, falusi iparát, társadalmi rétegződését fogja tárgyalni, továbbá a Zemplén megyei szőlőterület állapotát.

A kutatással kapcsolatos egyik legfontosabb probléma a mezőgazdasági üzemségek meghatározása és leírása. Az első kötet többek között ennek a feladatnak is eleget tesz. A XVII. században elméleti egységgé vált telken levő különböző csonka és egész háztartások, a hozzá kapcsolódó tartozékföldek vizsgálata nemcsak a forrásértékelés szempontjából lényeges, hanem az örökös jobbágytság és a mezőgazdasági árutermelés kutatása szempontjából is.

Veress Éva dolgozatában (*A jobbágházartások individuális vizsgálatának néhány kérdése*, Előzetes beszámoló „A jobbágházartás gazdasági és családi szerkezete a dél-zempléni falvakban 1554 és 1656 közt” című munka forráskritikai problémáiról, egy falu [Kistoronya] XVI. századi anyaga alapján) a jobbágházartás vizsgálatánál nélkülözhetetlen két forráscsoportot: a dézsmajegyzékeket és az urbáriumokat tette forráskritikai elemzés tárgyává. Ezeknek az összeírásoknak a felhasználási módja két szempontból teszi szükségessé a forrásérték ellenőrzését: mivel a vizsgálatok a különböző időben készült és eltérő rendeltetésű jobbágynévsorok azonosításán alapulnak, ezért szükséges egyrészt a névanyag stabilitásának vizsgálata, másrészt — mivel a szolgáló, illetve adózó jobbágyot a jobbágházartásnak mint termelőegységének a fogalmával azonosítja — szükségessé válik a két összeírástípus felvételi egységének helyes meghatározása.

A forráskritikai vizsgálat számára egy nagyobb létszámú, összetett társadalmú és viszonylag szerencsés forrásadottságú hegyaljai falu; a Sátoraljátj hely melletti Kistoronya (Malá Toroňa, Csehszlovákia) volt a legalkalmasabb. A dolgozatban a XVI. századi anyag került részletes tárgyalásra, a XVII. század anyaga összehasonlításul szolgált.

A forrás elemzés hármassal zárult: megállapítható volt először is, hogy mind az urbáriumok, mind a dézsmajegyzékek következetesen azonos alapsorrend szerint készültek és ez minden valószínűség szerint a település rendezéshez igazodott. A falu egyetlen utca két oldalán helyezkedett el, a jobbágytelkek éppen úgy következtek egymás után, mint a telkesjobbágyok nevei az összeírásban. Abban, hogy a legvagyonosabb jobbágyok a névsor elején és a közepétáján vannak, s tőlük számíthatva mindkét névsorrészben hasonló társadalmi hovatartozás szerinti elrendeződés látható, következtetni lehet arra is, hogy a lakosság hogyan oszlott el az utca két oldalán.

A dézsmajegyzékekben összeírt jobbágyneveknek több, mint a fele hiányzik az urbáriumokból. Ez a többletnépeség a dézsmajegyzékek névsorában a telkesjobbágyok között szétszórva található, sokan a szomszédos telkesgazda nevét viselik, tehát feltételezhetően annak telkén lakó rokonok vagy házatlan zsellérek, esetleg szolgálók. Ezzel kapcsolatban — másodsor — megállapítható, hogy a dézsmajegyzékek többletnépeségében az osztatlan telken való együttlakás két ellenkező előjelű val-

tozata keveredik: egyrészt a zsellérek telkekre való szivárgása, ami számos esetben a telek egyrésznének birtoklásához vezetett; másrészt a jobbágyok családi gazdaságának felaprózódása, ami a jobbágyok zselléredésének irányába hat. A falu lakosságának olyan nagy része él így együtt osztatlan telkeken, hogy nehéz lenne reálisan megítélni a falu tényleges társadalmi viszonyait, a társadalmi rétegek egymáshoz való arányát az ilyen — uradalmi összeírásnál mellőzött — jobbágycsoportok részletesebb vizsgálata nélkül.

Az a tény, hogy az összeírás alapsorrendje a falu számbavett lakóinak topográfiai elhelyezkedését tükrözi, és az egyes jobbágytelkek, telekrészek népessége többé-kevésbé megállapítható, módot ad a forrásadatok bátrabb és összefüggőbb értelmezésére. Így egyfelől a személyek azonosítására, a jobbágyháztartások folytonosságának megállapítására olyan esetekben is kísérletet tehetünk, ahol az azonosság legkézenfekvőbb kritériuma, a névegyezés hiányzik. Másfelől a jobbágyok nehezen áttekinthető személyes és gazdasági relációi konkrétan, egy-egy adott telekrészben belül válnak vizsgálhatóvá, ez pedig jóval megbízhatóbb eredményt ígér, mintha csak általánosságban viszonyítanánk egymáshoz a telkesjobbágyok és az urbáriumban mellőzött jobbágyok csoportját. Ez tekinthető a forráselmezés alapján nyert harmadik megállapításnak.

A fenti megállapításokból különböző következtetések vonhatók le, illetve az itt tárgyalt összeírások forrásértékének említett kettős szempontú vizsgálata az alábbiakban összefoglalható eredménnyel járt. A névanyag stabilitásával kapcsolatban megállapítható, hogy bár a XVI. századi névanyag általában stabil névhasználatot tükröz, az eleven névalakítás jelei is megtalálhatók. Előfordulnak megkülönböztető (ragadvány) nevek, vagy felismerhető egyazon személy különbözőképpen való megnevezése, stb. A XVII. századból ismert névsorokkal való összehasonlítás kimutatja, hogy mialatt a falu társadalmi struktúrájában erőteljes átalakulás, a falu mezővárosias átszínződése ment végbe, a névhasználat stabilitása lazult és a névanyag összetételének jellege is megváltozott: a XVII. században túlsúlyra jutnak a foglalkozást, származási helyet, illetve nemzetiséget vagy személyes tulajdonságot jelölő névtípusok. A kisoronyai — s az egész dél-zempléni — névanyagban történeti-nyelvészeti analízise valószínűleg igazolja azt, hogy a társadalmi differenciálódás egy mozgalmasabb szakaszában a nevek stabilizálódásának folyamata megtörhet azáltal, hogy tömegesen áll be olyan jelentős változás a jobbágyok életkörülményeiben, státusában, ami az öröklött, korábban már tartósult családnevek új, aktuális tartalmú elnevezésekkel való felváltásához vezet. Ez adott esetben a nem migráló lakosságot is erősen érinti. Ezzel kapcsolatban a dolgozat írója figyelmeztet azokra a súlyos statisztikai tévedésekre, amelyek akkor lépnek fel, ha a névanyag identifikációs felhasználásánál a kutatás a névingadozás tényét és annak mértékét figyelmen kívül hagyja.

A továbbiakban a dolgozat az összeírások felvételi egységét teszi vizsgálat tárgyává. A vizsgálatnál kiderül, hogy ez a dézsmajegyzékeknel a személyi tulajdont képező adóköteles termék, tekintet nélkül a termelés üzemszervezetére, a termelőeszközök használatának és birtoklásának formájára. Az urbáriumok felvételi egysége ezzel szemben — ekkor még — a jobbágyra rótt telekrész, tekintet nélkül arra, hogy hányan lakják, miképpen gazdálkodnak vele, hogyan teljesítik adóját. Egyik összeírástípus sem tekintette alapnak a szuverén módon termelő jobbágykiszüzetet; az összeírt jobbágy adóalany, és ha a kettő gyakorlatilag sokszor azonos is, nem feltétlenül azonosak. Megfigyelhető ugyanis, hogy az urbáriumokban és dézsmajegyzékekben összeírt népesség feltűnően nagy számszerű eltérését a vizsgált anyagban három körülmény magyarázza. Az eltérések egy kisebb része névingadozásból, egy személy kétféleképpen való megnevezéséből ered; másrészt a dézsmajegyzékekben szerepelnek olyan jobbágyrétegek (itt főleg házatlan zsellérek), akikre az egykorú földesúri összeírás figyelme nem terjed ki; harmadrészt megfigyelhető, hogy a dézsmafizetők egyrésze valamely telkesgazda rokona, hogy rendelkezik ugyan bizonyos saját termeléssel, de a háztartása nem éri el a földesúri számbavétel mértékét, a jobbágyhely juttatásaiban és kötelezettségeiben a telkesgazdával osztozik.

A fent vázolt tényezők statisztikai pontossággal nem különíthetők el egymástól, mert néhány szerencsés példától eltekintve, az egyes esetek bizonyítása — nem számszerű meghatározása — kevésbé lehetséges, mint a tendenciák felismerése, ami többek között éppen a valószínű vagy kétes esetek gyakori ismétlődésén alapszik.

Számszerint is nagyobb jelentőséget a rokoni összetartozásnak kell tulajdonítani. A vizsgált anyagban a családok életközösségének és különválásának legváltozatosabb állomásait látni. Ezek közül a fiági összetartozás példái nyilvánvalóak, amelyeket a közös vezetéknev is feltűnővé tesz. Több-kevesebb valószínűséggel mutathatók ki a nőági rokonsági kapcsolatok, ahol névegyezés hiányában az összes részletkörülmények (státus, terméskombinációk, összeírás hely stb.) alapján lehet következtetni.

A dolgozat nyomtatékosan figyelmeztet arra, hogy Kistoronyán és Dél-Zemplén bonyolultabb társadalmi viszonyai között a kétféle összeírásból nyert adatok csak a fenti tények fokozott figyelembevételével értékesíthetők. Hangsúlyozza azt is, hogy a bizonytalan tartalmú „jobbágyháztartás” terminus határozottabb megfogalmazására, további történeti-gazdasági vizsgálatokra szorul.

A dolgozat megállapítja, hogy a részletvizsgálatok során nyert tények figyelembevételének elhanyagolása olyan arány-torzulást eredményezhet; az adatok statisztikai értékelésénél, ami a történeti hitelességet is veszélyeztetheti; a jobbágytársadalom belső fejlődése pedig csak az ilyen és hasonló, leginkább a forráskritikai munka során jelentkező problémák tisztázása útján ismerhető meg.

Veress Éva dolgozatának megvitatása során érdekesen és sokoldalúan merültek fel a dolgozattal kapcsolatos problémák. A forráslelmző vizsgálatok során tett megállapítások helytálló vagy téves voltának kérdésében a hozzászólók többsége egyetértett a dolgozat írójával. *Maksay Ferenc* kijelentette, hogy éppen a településrend rekonstrukcióját tartja a dolgozat legnagyobb módszertani eredményének. Ez tudvalevően *Veress Évának* azon a megállapításán alapszik, hogy a conscriptióknál következetesen azonos alapsorrend érvényesül, ami a lakosság topografikus elhelyezkedését tükrözi.

Kirilly Zsigmondné és *N. Kiss István* kétségbe vonták a dolgozat említett megállapításának indokolt voltát. *Kirilly Zsigmondné* kijelentette, hogy a homonnai uradalom falvainak 10 évre terjedő vizsgálatai alapján csak bizonyos csoportok ismétlődését tudta megfigyelni — különböző alapsorrenddel. *N. Kiss István* a dézsmajegyzékek azonosítása alapján hasonlóképpen csak bizonyos csoportok ismétlődését tartja megfigyelhetőnek, azonban szerinte e csoportok sorrendje esetleges, következtelen, nem rendszeres alapsorrend. *Veress Éva* ezekkel az ellenvetésekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy a kistoronyai összeírások pontosan egyező rendjének ténye nincs ellentétben azzal, hogy tagoltabb településeknél egyes névcsoportok sorozatosan felcserélődnek. A József-kori térképfelvétellel való egyeztetés például határozott összefüggés felismerésére vezet a sorrend látszólagos következtelenségei és a települési struktúra között. Ezzel a problémával kapcsolatban egyébként nem is a névsorok esetenkénti egyezése vagy eltérése döntő, hanem az, hogy a névsorok topográfiai szempontból felhasználhatók és hogy a jobbágyok tényleges társadalmi helyzetének meghatározásánál ezt a lehetőséget igénybe kell venni. Magától értetődő, hogy az összeírások adatainak felhasználását minden esetben az összeírási elv tisztázása és alapos forráskritikai vizsgálata kell, hogy megelőzze.

A forráslelmzésre vonatkozó másik probléma a vizsgált összeírástípusok adatszolgáltatásának eltérő voltával kapcsolatban merült fel. *Veress Évának* ezen a téren tett megállapításaival mindenki egyetértett, mindössze az a gondolat merült fel, hogy az említett megállapítások alaposabb alátámasztására a kutatásokat ki kellene időben és térben terjeszteni. *Vörös Károly* is ezt javasolta és megállapította, hogy a későbbi időnek megfelelően részletesebb forrásokra támaszkodó kutatások feltehetően a paraszti familiaritás és a földesúrhoz való tartozás, a hozzá való szorosabb kapcsolódás egymásmellettélését fogja kimutatni a familiaritás fokozatos sorvadásával. A nagycsaládi rendszer a XVIII. századra már csak kényszerű védekezés, összezsúfolódás lesz egyre kisebb telteken.

Hellmann Imre konkrétan a kilencedjegyzekeknek a kutatásba való bevonását javasolta, aminek következtében a dézsmajegyzékekkel kapcsolatos bizonytalansági tényezők kiküszöbölhetőek, a kilencedjegyzekek ugyanis olyan népelemeket is feltüntetnek, amelyek saját vetéssel nem rendelkeztek. A dézsmákban szereplő, urbáriumban nem említett személyekkel kapcsolatban utalt a módosabb parasztlakosok szolgálára, eselédire, akiknek sok esetben saját vetésük is volt.

Maksay Ferenc a tárgyalt két összeírástípus adatszolgáltatásának arányával kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy ez az arány megváltozhat, abban az esetben például, ha a nagycsaládrendszer bomlása végbement. Megjegyezte azt is, hogy bár a XVII. század előtti urbáriumnak a telkeken lakó munkaerőket nem tüntetik fel, mégis azok a megbízhatóbbak, a névformák megőrzésében pedig konzervatívabbak, mint az idegenből jött tizedszedők által összeállított dézsmajegyzékek.

Veress Éva a kutatások kiterjesztésének és újabb források bevonásának gondolatával messzemenően egyetértett. Jelezte, hogy esetleg ő maga is kíván még további kutatásokat folytatni ebben a témakörben.

A tárgyalt források névtörténeti értékelésével kapcsolatban *Maksay Ferenc* megállapította, hogy *Veress Éva* forrástanulmányi módszerc, amelyet a tárgyalt kutatásoknál alkalmazott, tulajdonképpen az első döntő előrelépés ezen a téren a századforduló óta: döntő, hogy a névanyag változása mögött a társadalmi struktúra és az

letkörülmények változását vizsgálja. A dolgozatnak ebben a vonatkozásban tett megállapításával a hozzászólók többsége egyet is értett.

Zimányi Vera az ország más területeire vonatkozó XVII. századi tanulmányai alapján közölt adatokat a jobbágy családi helyzetének változása és a családnév változása közti kapcsolatra. A földesúri háztartásba közvetlenül bekapcsolódó jobbágyok igen gyakran új foglalkozással, illetve új társadalmi helyzetükkel kapcsolatos új nevet kaptak, esetleg kettős név formájában származási helyükre utaló nevet is viseltek. (Példák a rohonci és szalonaki várak 1638–39-es összeírásából: Louasz Fábán, Drabant Tamás, Czatos Kolosvári Hánz stb.) Azok, akik csak a várban dolgoztak, de nem ott laktak, rendszerint megtartották régi nevüket, ugyanígy nem kaptak új nevet az udvartartással szorosabb kapcsolatban nem álló majorsági cselédek sem. *Zimányi Vera* hangsúlyozta, hogy az új nevek nem csak elnyerőjük új társadalmi helyzetére jellemzőek, hanem a névadó közösségre is nagymértékben.

Kirilly Zsigmondné a névanyag stabilitásának vizsgálatánál 50 évet átfogó kutatás során nem tapasztalt semmi lazulást a XVII. században a XVI.-hoz viszonyítva. E megállapítás mellett hangsúlyozta, hogy a homonnai uradalom falvainak lakossága más nemzetiségi összetételű, mások az uradalom természeti adottságai, kisebb a lakosság lehetősége az árutermelésbe való bekapcsolódásra, mint a *Veress Éva* által vizsgált területen. *Veress Éva* megállapításait szerint csak a vizsgált területre kell korlátozni, mivel eredményeinek az ország más területeire való kivetítése komoly hibahetőséget rejtene magában.

Ugyanahhoz a problémakörhöz kapcsolódik *N. Kiss István* azon megjegyzése, miszerint a névanyag identifikációs felhasználásánál nem lehet szó olyan nagy statisztikai tévedésekről, ahogyan ezt *Veress Éva* állítja. *N. Kiss István* szerint a hibaszázalék ilyen esetekben erősen 5% alatt marad.

Ezekkel a megjegyzésekkel kapcsolatban *Veress Éva* hangsúlyozta, hogy jóllehet kutatásai távolról sem korlátozódtak kizárólag Kistoronya anyagára, hanem egész Dél-Zemplénre kiterjesztette azokat, eredményeit mégsem kívánja a vizsgált területen túl általánosítani. A vizsgálatból szerintem nem is a Kistoronyán vagy Dél-Zemplénben észlelt jelenségek általánosíthatók, hanem a jelenségek értékelésével kapcsolatos eredmények: mint például az az egyébként nem új, de már-már elhanyagolt tény, hogy a névhasználat érzékenyen reagál az adott társadalmi viszonyokra, s mennél bonyolultabb összetételű, mennél mozgalmasabb társadalmú vidékekről van szó, annál inkább figyelembe kell venni ezt a tényt. Ez a megállapítás egyébként a dolgozatban is kellő súlyt kapott. Kijelentette továbbá, hogy az összeírások mechanikus statisztikai felhasználásával kapcsolatos aggályait teljes mértékben fenntartja ugyan, de nem kíván valamiféle statisztikai nihilizmust képviselni. A túlzott optimizmust természetesen nem találja megengedhetőnek. Hangsúlyozta, hogy ezen a téren csak nagyobb arányú demográfiai, névtörténeti és más forrásfeltáró munkákkal lehet előbbre jutni. A forrásfeldolgozás történeti hitelességének kérdését végeredményben a további kutatás dönti majd el.

A nagycsalád osztódásának érdekes problémája a conscriptiók felvételi egységének vizsgálatával kapcsolatban merült fel. *Maksay Ferenc* felvetette a paraszti birtokosztály törvényszerűségei tanulmányozásának szükségességét. Elmondta, hogy elsősorban külföldi kutatások derítették fel a paraszti öröklés kétféle formáját: megkülönböztethető egyenlő (teljes) osztozás és törzsöröklés. E kétféle forma váltakozó érvényesülése alapvetően más-más irányba terítette a paraszti társadalom struktúrájának alakulását. Magyarország területén a törzsöröklés csak idegen nyelvű vidékeken figyelhető meg, azonban még ilyen helyeken is hatással volt az országos szokás. Elmondotta, hogy az egykori nyugati magyar országhatáron belül és kívül élő szlovén nyelvű lakoságnál élesen elválik a kétféle forma érvényesülése: a határon belül nadrágszjij-parcellák alakultak ki, az egykori határon kívül viszont nagyobb, egézségesebb parcellákon gazdálkodik a parasztság. A dolgozat eredményei alapján *Maksay Ferenc* megállapította, hogy Kistoronyán a jelek szerint társadalmi rétegenként érvényesült a két öröklési forma. Hangsúlyozta, hogy míg Magyarországon ez a probléma csak a XVIII. században jelentkezik élesen, addig a hódoltságkori telekpusztulások erősen módosították a helyzetet. A XVIII. századtól kezdődően viszont szinte az egész országban a szaporodás-telekosztódás vált tipikussá. Egy borsónyi falu XVIII. századi monografikus tanulmányozása alapján közölte *Maksay Ferenc* azt a megfigyelését, miszerint a középszintű parasztagazdaságok voltak a legtartósabbak; a szegény gazdák könnyebben költöztek, örökségük sorsa bizonytalanná vált, a gazdagok háztája pedig gyakran már 2–3 generáció után feloszlott a fiú- és leányági örökösök között. A régi paraszti telket a férfilezármazók helybenmaradása, ezzel kapcsolatban az endogámia konzerválta legjobban, ez pedig a középparaszti rétegnél volt leggyakoribb.

Zimányi Vera Veress Évának a nagycsalád bomlására vonatkozó adatait a német-újvári uradalom összeírásaiból nyert adatokkal egészítette ki. Ezek szerint 1643-ban 35 német faluban a családok 7,3%-a volt egykenyérén élő, míg 15 horvát faluban a családok 24,02%-a élt egykenyérén. 1648-ban 35 német faluban 9,71%, 15 horvátban pedig 23,33%-os az egykenyérén élők aránya. 1666-ban 12 német faluban 4,38%, 8 horvátban 13,33%, illetve 1691-ben 10 német faluban 6,94%, 5 horvátban pedig 10,12% az egykenyérén élő családok száma az összeírt összes család arányában.

Vörös Károly a nagycsalád problémájával kapcsolatban a genealógiai forrásanyag kiaknázásának szükségességére hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy a genealógiai jellegű kutatások alapvetően szükségesek az öröklési viszonyok megismerésénél, ez pedig a magántulajdonon alapuló társadalom vizsgálatánál nélkülözhetetlen.

Veress Éva a hozzászólásokra adott válaszában a közölt adatokat megköszönte. Elmondta, hogy a vita során elhangzott bíráló és kiegészítő jellegű megjegyzések gettószerűen megerősítették őt kiindulásában. *Veress Éva* ugyanis idegen szakterületről jutott el az itt tárgyalt témához: a paraszti életmód újkori, néprajzi problémáinak vizsgálata szükségszerűen vezetett el bizonyos történelmi előzmények számbavételének, megismerésének igényéhez. A parasztháztartás struktúrájának történeti alakulása ilyen szempontból kulcskérdés, melyet az örökös jobbágyság kialakulásától kell áttekinteni.

Veress Éva hangsúlyozta, hogy a XVI–XVII. századra vonatkozó ilyenirányú kutatásokat, az ezzel járó forráslemező munkát az alapvető conscriptionális forrásanyag felhasználásának már korábban kialakult és újabban is rohamosan fejlődő gyakorlata tette lehetővé. A téma természetesen hozta magával az erre a gyakorlatra épülő mikroszkopikus elemzést és az individuális vizsgálati módszer vetette fel a dolgozatban tárgyalt forráskritikai problémákat.

A megbeszélés végén felmerült néhány, a dolgozat tematikájához szorosan nem kapcsolódó probléma. Így vita volt arról, hogy mikor jelent meg az urbáriumokban a részletes adatfelvétel, hogyan juthattak a zsellérek földhöz, milyen volt a jobbágháztartás és az uradalmi háztartás szerkezetének viszonya. Ezekben a kérdésekben nem került sor egységes és átfogó kép kialakítására.

Makkai László mintegy a vita összefoglalásaképpen elmondta, hogy annak alapján máris levonható egy sor — nem jelentéktelen — tanulság. Bizonytalan lehet, hogy az összeírások mennyire követik a jobbágytelek belsősegeinek topográfiai helyzetét, az azonban tény, hogy az összeírások igazodnak a topográfiai rendhez, bizonyos topográfiai összefüggésre tehát joggal lehet következtetni. Vitatható az, hogy a paraszti névanyag mennyire stabil a XVI–XVII. században, az azonban már nem, hogy a névanyag változásában társadalmi folyamatok tükröződnek. Ez különösen lényeges a tárgyalt korban, az örökös jobbágyság megszilárdulásának korában.

Makkai László megállapította, hogy *Veress Éva* dolgozatának eredményei alapján merőben új képe tárult fel a XVI. századi magyar jobbágygazdaságnak. Lényegileg a főúri familiához hasonló képződmény ez, a falusi feudalizmus sajátos alapsejtje: a telkesjobbágy háztartása körül tömörülő, feudális értelemben vett „család”, amely közelebbi és távolabbi vérokonság mellett a gazdához különböző gazdasági szálakkal fűződő existenciákat (bérlők, zsellérek, szolgák) foglal magába. Ennek a jelenségnek felismerése mellett még tisztábban látható a XVII. század folyamán végbement változás: ennek a paraszti familiának a földesúri nyomásra végbement felbomlása, ami az urbáriumokban is tükröződik. A XVII. század fejlettebb urbáriumtípusa nyilvánvalóan azt a földesúri törekvést tükrözi, hogy közvetlenül hozzáférhetővé tegye mindazoknak a szolgáltatásait, akik a paraszti „familia” védőszárnyai alatt csak közvetve voltak a feudális kizsákmányolás tárgyai.

Makkai László hangsúlyozta, hogy *Veress Éva* tanulmánya módszertani eredményei mellett, illetve azokon keresztül a paraszti társadalom szerkezetéről is sok tekintetben új, s főleg minden eddiginél konkrétabb képet rajzolt meg, mely egyes pontjain lehet még hiányos, de ahhoz elegendő, hogy a jövő kutatás egyik irányát kijelölje.

Veress Éva dolgozatának vitája megmutatta, hogy jelentős kezdeményezésről van szó, a hagyományos történetírói módszerek kibővítéséről. Ezen túlmenően igen fontos az, hogy a XVI–XVII. századi magyar történelem egyik jelentős problémája került felszínre, amely probléma feltétlenül megérdemli az időben és földrajzilag kiterjesztett, bővebb kutatásokat.

A megbeszélés során felmerült kérdésekkel kapcsolatban *Hoffmann Tamás* elnök széleskörű vita indítását javasolta, esetleg az Agrártörténeti Szemlében közölhető vitacikkek formájában.

R. Péter Katalin